

**Het Jan-Baptist D'Hondtorgel (1897)
in de O.L.-Vrouwkerk van Blauberg**

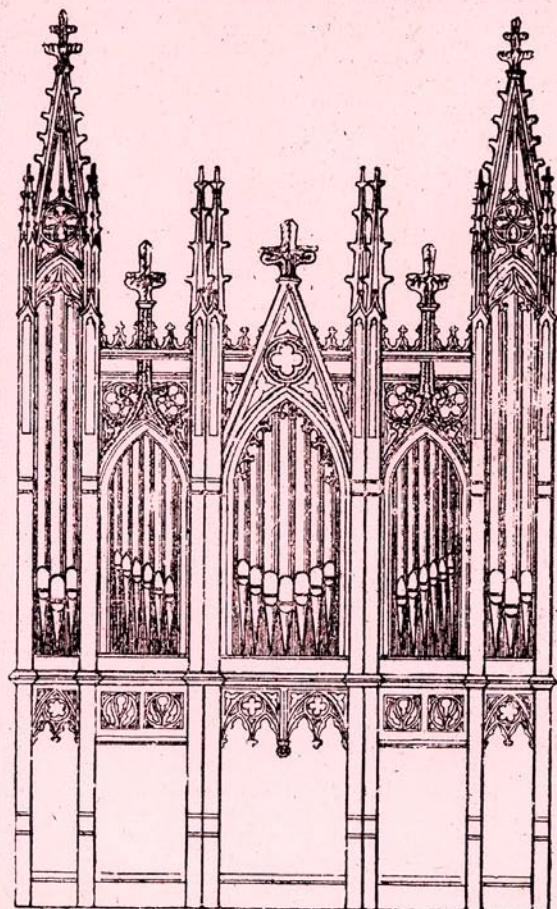
Het orgel in de kerk van Blauberg werd in 1897 gebouwd door mijn overgrootvader Jan-Baptist D'Hondt, en is daarmee een van de oudste instrumenten van onze familie. 110 jaar later werd de restauratie van dit orgel toevertrouwd aan ons atelier, Pels-D'Hondt Orgelbouw uit Herselt. Nooit zal Jan-Baptist D'Hondt hebben kunnen bevroeden dat zijn achterkleinzoon Gerard Pels dit orgel — samen met zijn ploeg ervaren orgelmakers — nog zou renoveren.

Blauberg, een deelgemeente van Herselt, ligt slechts op enkele kilometers van Wolfsdonk, destijds de thuisbasis van orgelmaker D'Hondt. In deze brochure zal ik verhalen hoe in dat kleine Brabantse dorp twee bijzondere figuren dezelfde passie voor orgels deelden: de pastoor en de orgelmaker. De pastoor van Wolfsdonk was namelijk een autoriteit op orgelgebied. Hij had er een dik boek over geschreven, en was een gewaardeerd jurylid bij orgelexamens en -keuringen. De pastoor had zelfs bekomen dat de orgelmaker zich in 1892 in zijn dorp kwam vestigen.

Samen bekokstoofden de orgelmaker en de pastoor wilde plannen om het pijporgel te verbeteren. De wereld was in de ban van de pneumatiek — men wilde zelfs mensen transporteren door leeggezogen buizen — en dus ook het orgel moest er aan geloven en pneumatisch worden. Een orgel is, voordat het een kunstwerk wordt, vooral een grote machine. Er moet wind gemaakt worden, de kleppen onder de pijpen moeten opengaan als de organist op de toetsen drukt en ten slotte moet er nog klank uit komen ook. Orgels maken is een mooie maar moeilijke stiel — het duurt tien tot twintig jaar voordat men het vak meester is.

Graag wil ik de kerkfabriek van Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen danken voor het vertrouwen dat ons atelier kreeg om deze restauratie uit te voeren, alsook het gemeentebestuur van Herselt dat de kerk bijstond voor de financiering ervan. Tenslotte mijn waardering voor mijn trouwe medewerkers die dit soms moeilijke project tot een goed einde hebben gebracht: Alain Vandewyer die de speeltafel en de windladen maakte, Willy Leys die de nieuwe transmissies aanlegde, en ten slotte Marc Van den Bulck die het orgel weer klank heeft gegeven. Het oude D'Hondtorgel klinkt weer zoals in 1897: sterk en ietwat koppig, net zoals zijn oorspronkelijke bouwer, naar het schijnt.

Gerard Pels,
orgelbouwer

ORGELS
volgens
OUDE EN NIEUWE
SYSTEMEN

MEKANISCHE
ORGELS

SYSTÈME
TUBULAIRE

ORGUES
à
JEUX RÉELS
ou
à dédoublement

FABRIEK VAN KERKORGELS

GEBROEDERS D'HONDT

WOLFSDONCK (BIJ AARSCHOT, BELGIË.)

Nieuwe ORGELS aan de voordeeligste prijzen en beste conditiën.

Alle soorten van herstellingen, alsook voor pianos en harmoniums.

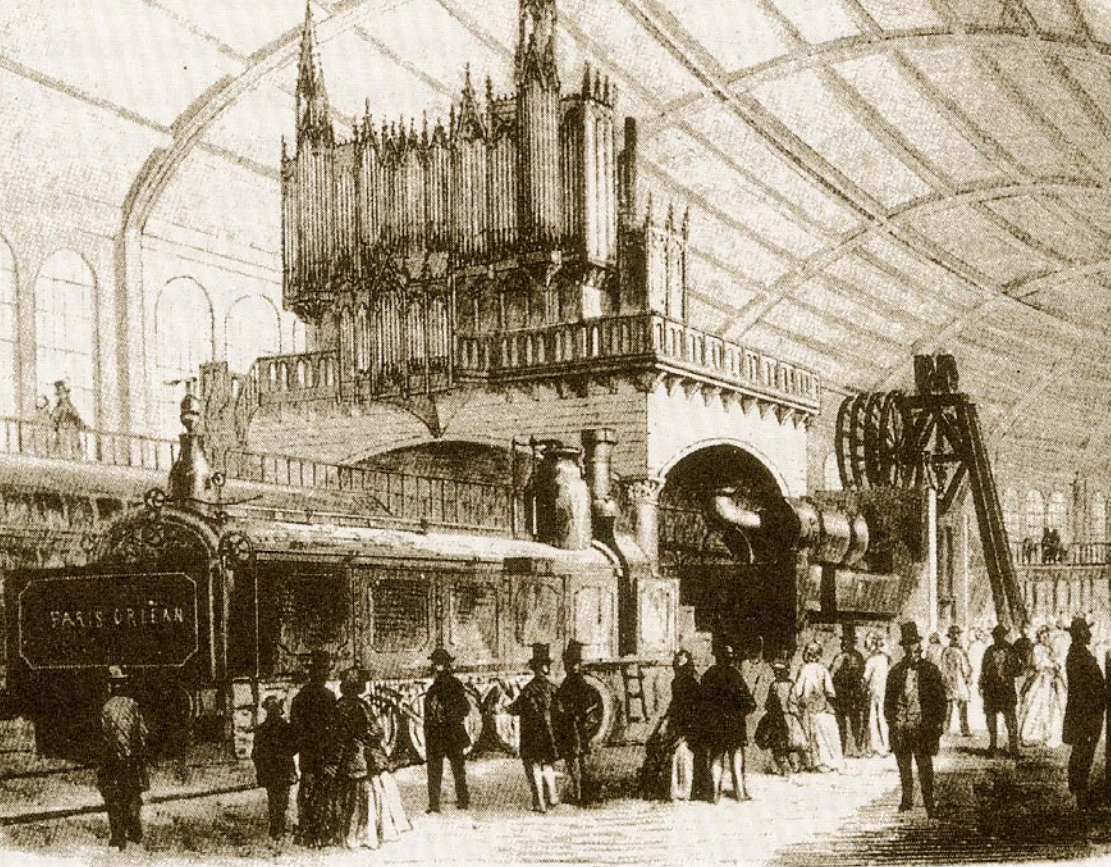
Onze eeuw is de eeuw der nijverheid. Tot eene verbazende ontwikkeling gekomen, heeft deze groote heerschures onzer dagen de wereld bezaaid met stoomketels en met honderden soorten van zwoegende stalen reuzen.

Zo. Dat kan tellen als openingszin van een reclamebrochure die honderden Vlaamse pastoors tegen kerstmis 1895 in hun brievenbus aantreffen. "Fabriek van kerkorgels Gebroeders D'Hondt, Wolfsdonck (bij Aarschot, België)" stond er op de omslag. Vijftien bladzijden lang blaast een anonieme getuige de loftrumpet over de orgelmakers D'Hondt, in een stijl die sterk doet denken aan de reclameteksten van Willem Elsschot. 't Is dat de grote schrijver in 1895 slechts dertien jaar was, anders zou men nog kunnen denken dat de tekst door hem geschreven was. Vergezocht? Neen: Blauberg, waar Elsschot regelmatig logeerde bij zijn tantes vlak naast de kerk, ligt immers vlakbij Wolfsdonk. Het lijkt er echter meer op dat de ghostwriter de pastoor van Wolfsdonk was, de norbertijn Hilarius Couwenberg van de nabijgelegen abdij van Averbode.

Pater Couwenberg was in Scherpenheuvel geboren in 1855, en trad in 1875 binnen in de abdij van Averbode. Hij was een veelzijdig en talentrijk man. Hij componeerde, schreef en schilderde — o.a. de kruisweg van Wolfsdonk — en was organist van de abdij. In 1888, het jaar dat hij pastoor in Wolfsdonk werd, publiceerde hij "L'orgue ancien et moderne", een dik boek waarin de nieuwste technologische orgelbouw-ontwikkelingen van dat moment uit de doeken worden gedaan. Hij schreef uitgebreid over de uitvindingen die orgelmaker Leonard Dryvers uit Rotselaar had gedaan. Zijn beschrijving van Dryvers' "L'orgue simplifié" wordt in het Angelsaksisch standaardwerk "The Art of Organ Building" (New York, 1905) vermeld als de eerste beschrijving van deze nieuwe orgeltechniek. Of hoe een pater uit Averbode tot in New York geciteerd wordt.

Wolfsdonk

Volgens de mondelinge overlevering in de familie D'Hondt, was het pater Couwenberg die orgelmaker Dryvers overhaalde om zijn atelier naar Wolfsdonk te verhuizen. In 1892 was het zover, en werd er een huis in Wolfsdonk gehuurd voor Dryvers' orgelatelier. Maar nog voor de verhuizing kon beginnen, overleed Leonard Dryvers schielijk. Zijn meestergast Jan-Baptist D'Hondt nam de fakkel

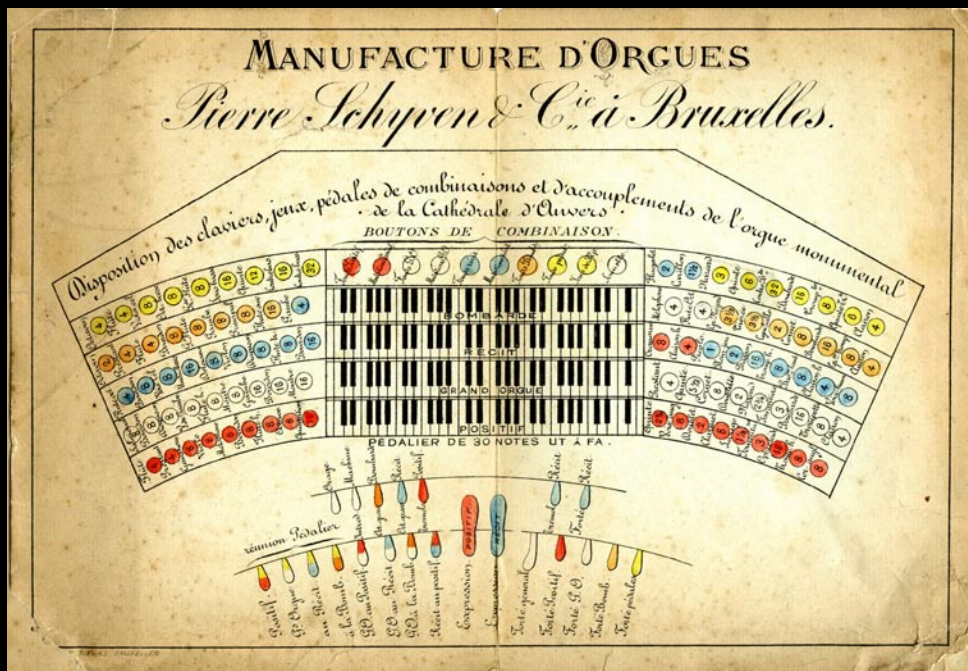
over, en dit betekende de start van een nieuwe orgelmakersfamilie die meer dan een eeuw hetzelfde vak zou blijven uitoefenen — en nog steeds uitoefent.

Het eerste atelier was bescheiden, een Kempens huurhuisje achter het oude kerkhof. Tot een aantal jaren geleden stond het er nog, en je kon je moeilijk voorstellen dat er in de stal orgels gebouwd konden worden. Op zijn eerste werkdag als zelfstandig orgelbouwer schreef Jan-Baptist D'Hondt in zijn dagboek: "Beginnen voor mijn eigen werken den 2 December 1892." De eerste twee werkjaren werd er vooral onderaannemingswerk voor de Brusselse orgelmaker Kerkhoff uitgevoerd. Dit was een erg groot bedrijf, en de technologie die er gebruikt werd om orgels te bouwen, zou voor een groot gedeelte door D'Hondt overgenomen worden.

Revolutie in de orgelbouw

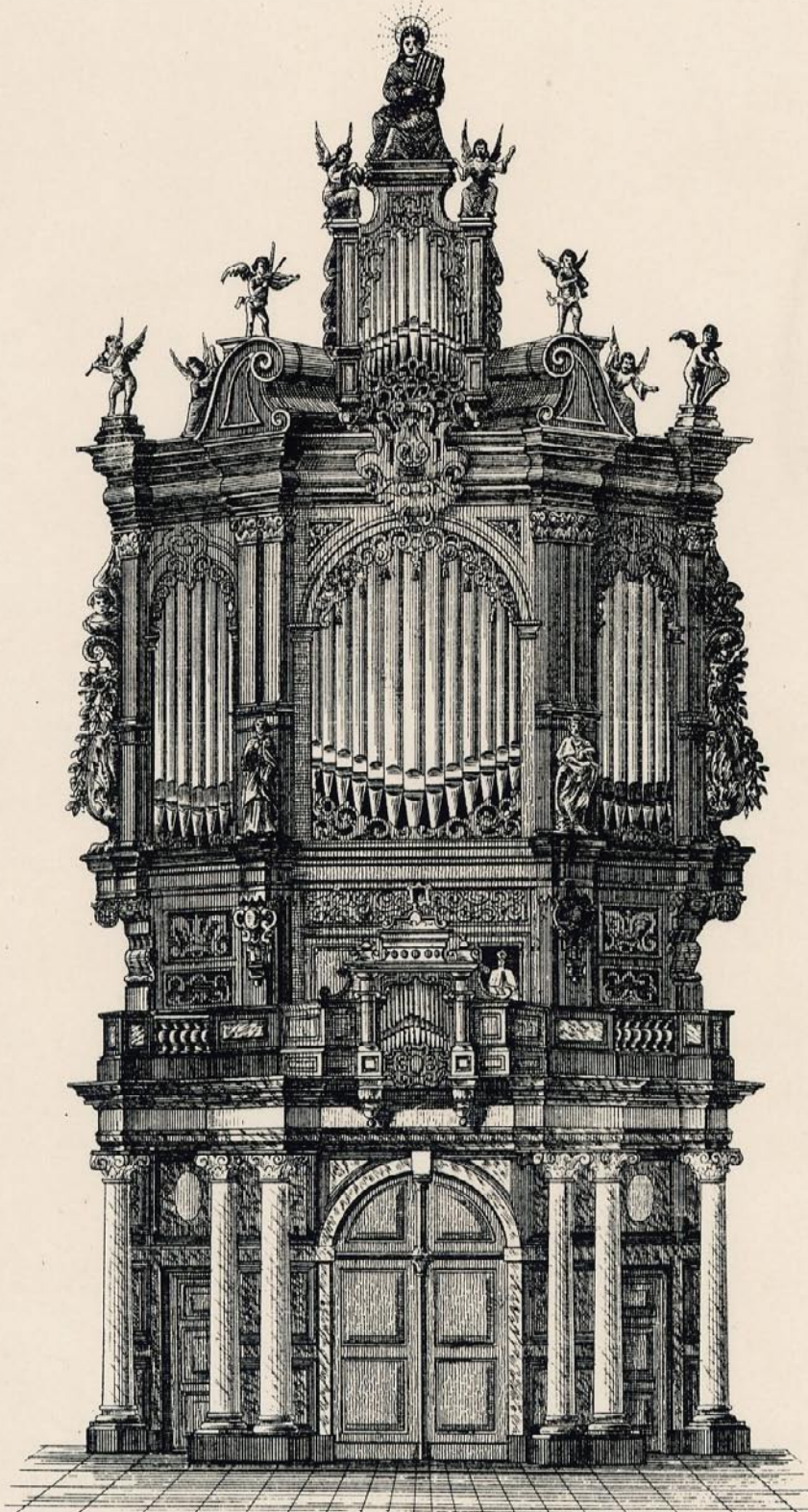
De tweede helft van de 19de eeuw betekende voor het orgel in België en Europa een ware revolutie. Geholpen door de nieuwe technologieën werd het mogelijk steeds grotere orgels te bouwen, iets waar de componisten van toen gretig gebruik van maakten. In Parijs resulteerde de kruisbestuiving tussen een componist, de uit België afkomstige César Franck, en een orgelbouwer, Aristide Cavaillé-Coll, in een orgeltype dat zijn weerga niet kende: het reusachtige, symfonische orgel. Een orgel was geen kerkinstrument meer dat alleen typische orgelmuziek moest kunnen spelen zoals van Bach, maar moest ook een groot orkest kunnen imiteren. Dit kwam er op neer dat er erg veel grote pijpen in zo'n orgel werden geplaatst om de brede en zware klanken te kunnen produceren. Het barokke getingel had afgedaan, en oude orgelbouwdynastiën, zoals de vermaarde Van Peteghems uit Gent, gingen ten onder omdat ze niet meer met de tijd meekonden.

Hoewel de grote romantische orgels vooral door grote huizen in Parijs, Engeland of Duitsland werden gebouwd, speelde het kleine België toch ook mee. Het jonge land gold als zeer rijk en modern, en in Brussel wedijverden enkele grote orgelbedrijven voor de belangrijke orgelopdrachten, samen met de buitenlanders. In de kathedraal van Antwerpen (toen nog gewoon de Onze-Lieve-Vrouwekerk genoemd) lag een grote som geld klaar, verkregen uit een legaat van "meijuffrouw Kempeneers". Er mochten drie orgelbouwers een project indienen: een Duitser (Walcker), een Fransman (Cavaillé-Coll) en de Brusselaar (Schyven). De laatste kreeg de opdracht omdat hij het meeste waar voor het bedrag aanbood: 5.777 pijpen voor 150.000 frank. (Het aantal pijpen heeft ondergetekende op zijn vingers nageteld tijdens de restauratie die Pels-D'Hondt in de jaren 1980 uitvoerde.)

De 19de eeuw op haar best. Orgelbouwer Merklin stelde dit groot romantisch orgel tentoon op de Wereldtentoonstelling van 1867 in Parijs.

De vijf klavieren van het Schyvenorgel uit 1891 in Antwerpen, met een overzicht van de registers — elk klavier heeft een eigen kleur.

Het monumentale Schyvenorgel met vijf klavieren werd in 1891 afgewerkt, en gekeurd door een comité waar onder andere... de pastoor van Wolfsdonk als orgelkenner in zetelde, wat bewijst dat Couwenberghs reputatie erkend was. Het Schyvenorgel doorstond de test zonder problemen, en er worden tot op heden grandioze concerten op gespeeld. Een ander paar mouwen is het tot dan toe grootste symfonische orgel van België, het vier-klaviersorgel van Hypolite Loret in de abdij van Averbode, pater Couwenberghs eigenste kerk.

Orgels bouwen is geen gemakkelijke klus en grote orgels maken is aartsmoeilijk. Orgelmakers hebben dikwijls grote ambities, en zullen niet makkelijk een opdracht afslaan, ook al is die nog zo moeilijk. In 1854 begon Hypolite Loret uit Laken aan een nieuw orgel dat het grootste van België moest worden. De bouw zou niet van een leien dakje lopen, al schrijft de goedmoedige Couwenberg hierover niets in zijn eerder genoemde orgelboek.

Averbode zou niet alleen het grootste — wat voor echte kenners van weinig belang is — maar vooral het modernste orgel worden. Het nadeel van erg grote instrumenten was tot dan toe dat de organist zo hard op de toetsen moest duwen om de ventielen onder de pijpen open te krijgen, dat virtuoos orgelspel nog nauwelijks mogelijk was. Maar een nieuwe, Engelse uitvinding had hier verandering in gebracht, en zou in ons land voor het eerst worden toegepast in het nieuwe orgel van Averbode. Tussen de toetsen en de ventielen plaatste Loret pneumatische “motors” — in feite kleine blaasbalgen — die als servo’s de ventielen opentrekken. Dit systeem kreeg de naam “Barkermachine”, genoemd naar de uitvinder ervan, ingenieur Charles Speckman Barker. Loret plaatste in Averbode 56 Barkerhefbomen. Nu moest de organist niet meer zelf de energie leveren. De orgeltrappers moesten gewoon wat harder trappen, omdat de orgelwind niet alleen de pijpen maar ook de servo’s vol met lucht moesten blazen.

Zand in de pijpen

Maar het was niet zozeer dit revolutionaire systeem dat Loret kopzorgen bezorgde, maar wel de zeer complexe en vooral veel te compacte bouw van het orgel in Averbode. Hij propte de veel te kleine orgelkast vol met 3.561 pijpen en orgelonderdelen, zodat onderhoud onmogelijk zou worden. De bouw sleepte jaren aan. Na zeven jaar werd het eindelijk ingespeeld, maar de paters moesten nog jaren de orgelbouwer blijven achtervolgen met smeek- en dreigbrieven — tot in Parijs, waarheen de getergde orgelbouwer ondertussen toevlucht had gezocht. Pas in 1866 was alles klaar.

Het orgel kreeg een geweldige reputatie, zowel bij orgelkenners als bij de gewone toehoorders. De mensen vertelden dat men kruiwagens zand in de grootse orgelpijpen moest kieperen, omdat anders de ruiten van de kerk zouden kapottrillen. Dat was natuurlijk onzin, maar het illustreert wel hoezeer de mensen er mee begaan waren.

Een tekening van het Loretorgel (1854-1866) in Averbode. De prachtige orgelkast komt hier goed tot zijn recht, beter dan in werkelijkheid, omdat Loret het orgel voor het grote raam van de westerbeuk heeft geplaatst, waardoor er nog nauwelijks daglicht op valt.

Vanaf 1892 nam Jan-Baptist het onderhoud over, en maakte alle pijpen in 1905-1906 grondig schoon. Later zouden D'Hondt en Pels het orgel blijven onderhouden. Tot een aantal jaren geleden werd het orgel nog gebruikt, hoewel steeds meer registers uitvielen, omdat herstel bijna niet doenbaar is. Een grote restauratie dringt zich op.

Hypolite Loret was een van de grote Belgische orgelbouwers uit die tijd, net zoals de eerder genoemde Schyven. Dat waren bedrijven waar vele tientallen medewerkers werkten — Anneessens had zelfs honderd man in dienst in Geraardsbergen — die ieder op zich een specialiteit hadden en ook alleen dat uitvoerden. In tijden van te veel bestellingen moesten kleine, onafhankelijke orgelbouwers inspringen als onderaannemer. Allicht is zodoende de familie D'Hondt in de *orgelbusiness* geraakt.

De orgelmakers D'Hondt

De vader van Jan-Baptist, Severin D'Hondt, was schrijnwerker in Testelt, waar hij getrouwd was met Angela Corten “van Peer Koekes”, de bakker. Tijdens de bouw van het Loretorgel in Averbode heeft Severin D'Hondt wellicht zijn dorpsgenoot Jozef Bergen bijgestaan, die schrijnwerker was in de abdij. Zo zou de interesse in orgels gewekt zijn bij D'Hondt. Zijn zoon Jan-Baptist was slechts twaalf toen zijn vader plots overleed. Zijn moeder Angela moest nu de kost verdienen met het uitbaten van een café annex winkel “In de Voort”. De jonge Jan-Baptist ging in de leer bij zijn oom in Zichem, Dries Laureys, alias “Drieske den orgelmaker”, die zelf de stiel had geleerd bij Dryvers. Uiteindelijk ging Jan-Baptist bij Dryvers zelf aan de slag.

We zijn dus nu echt beland bij de kleine orgelmakerijtjes, die van een hele andere dimensie waren dan de grote huizen; Drieske den orgelmaker baatte zelfs als bijberoep een café mét orgel uit in Zichem. Maar het feit dat deze minibedrijfjes qua omvang niet konden tippen aan de groten, weerhield hen er niet van om even gedreven mee te doen aan de technische orgelrevolutie. Dit kunnen we niet alleen afleiden uit de ons nagelaten instrumenten die ze gebouwd

Victor Couwenbergh uit Scherpenheuvel, een man met veel talenten, was 21 jaar toen hij in op Allerheiligen 1875 de abdij van Averbode binnentrad. Hier poseert hij voor zichzelf, en schildert zichzelf, en blijft zo een man van vlees en bloed tot op vandaag.

Naast schilderen, orgel spelen en componeren, schreef hij ook traktaten over het moderne orgel. Hij bedacht, samen met zijn vriend orgelbouwer Leonard Dryvers uit Rotselaar, systemen om voor weinig geld grote orgels te bouwen, waarbij dezelfde pijp meerdere functies kreeg. Vergelijk het met een acteur die in één film verschillende rollen moet spelen.

Dryvers maakte verschillende orgels met dit systeem, onder meer in Aarschot. Maar de kritiek was niet mals! In New York spendeerde George Ashdown Audsley, die in 1905 zijn grote orgelbijbel “The Art of Organbuilding” publiceerde, zowaar een heel hoofdstuk om de ideeën, die twintig jaar ervoor in de pastorie van Wolfsdonk waren bedacht, te bekritisieren: “We zouden opgelucht zijn als we zouden vernemen dat de hele affaire een goed georkestreerde grap is.”

hebben, maar ook uit de gedetailleerde beschrijvingen van pastoor Couwenbergh in zijn boek. Hij schrijft met even veel enthousiasme over de exploten van de kleine Dryvers als over de reuzenrealisaties van Schyven en Anneessens. Daardoor kunnen we na 120 jaar getuige zijn van het onvermoeid zoeken naar het ideale én betaalbare orgel door de orgelbouwer en de pastoor, kleine spelers in de orgelwereld, daar “waar plots het spekbuikige, overvloedhoornige Brabant zich scheidt van ‘t mijmerend, magere Kempenland”, zoals Felix Timmermans het omschreef.

Pluimken voor D’Hondt

Het eerste nieuwe orgel dat Jan-Baptist D’Hondt bouwde voor eigen rekening was dat van de Sint-Niklaaskerk in Vorst. Het destijds veel gelezen weekblad “De Nethegalm” was lyrisch over het orgel en de inspelings:

“Met de inhuldiging van het nieuw orgel, over enige dagen, mochten de inwoners van Vorst en de talrijke muzikminnaars uit den omtrek, ter dier gelegenheid in de proppensvolle kerk tegenwoordig, een echt kunststuk bewonderen.”

“De stoffelijke uitvoering laat niets te wenschen: men moet zeggen, ‘t is een pluimpken voor de gebroeders D’Hondt [] van Wolfstdonck. Zij toonen zich het vertrouwen der Eerweerde Heeren Geestelijken ten volle waardig, en dit wenssen wij hun ook uit ter harte.”*

“Waarin bestaat nu eigenlijk de weerde van het werk der gebroeders D’Hondt? Vooreerst in de fijne voltrekking, den gewensten toon der spelen en de volmaaktheid in al de delen des orgels: een ruim orgel nochtans met twee klavieren en pédale séparée.”

Daarna volgt een beschrijving van het unieke systeem van dit orgel (“système à dédoublement”), waarna de Nethegalm-journalist verzucht:

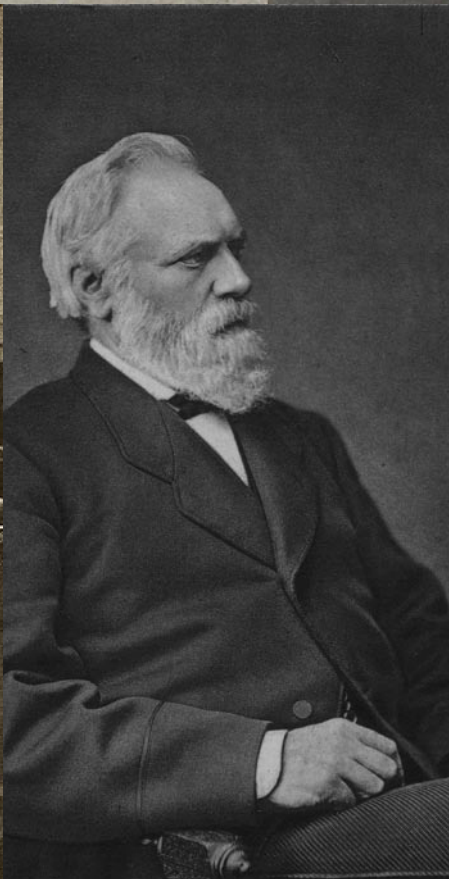
“We zwijgen over al het overige: alles is even nauwkeurig afgewerkt, onder alle opzichten aanbevelenswaardig.”

[* Meer over de gebroeders D’Hondt op bladzijde 26]

De Caecilianen

Voordat we verder ingaan op de nieuwe orgelbouwtechnieken die de vaklieden eind van de 19de eeuw zo in hun greep hielden, lijkt het zinvol ons weer even te focussen op de echte functie van een kerkorgel: muziek maken.

Al in de vroege middeleeuwen werden de eerste orgels in de kerken gebouwd. Eerst kwamen de grote kathedralen aan de beurt, en al snel kregen steeds meer gewone kerken een orgel. Het betrof telkens een uniek instrument, dat alleen voor die plaats werd gebouwd. De allereerste orgels kon men nog dragen, maar al gauw werden het kolossen met soms duizenden pijpen, en zo groot als een huis.

In de loop der eeuwen werden er steeds meer verbeteringen aangebracht. Rond 1600 stond alles op punt, en veranderde de technologie nog maar weinig. Een orgelbouwer die rond 1650 zijn stiel kende, zou vandaag bij ons zo aan de slag kunnen — we moeten hem dan alleen leren hoe een elektrische zaag- en schaafmachine werkt. Alleen de periode tussen 1860 en 1960 — dus slechts een eeuw in duizend jaar orgelbouwgeschiedenis — is echt een buitenbeentje.

In tegenstelling tot wat velen denken, dienden orgels in vroegere eeuwen niet om het gezang te begeleiden. Het speelde solistisch. Als er al gezongen werd, werd dit afgewisseld met orgelspel. Het orgel gaf in feite alleen de toon op, en speelde ter meditatie rondom dit gezang. Het orgel werd pas een “sociaal” instrument op het einde van de 19de eeuw.

Het begon met de “Caecilia-beweging” in de 19de eeuw, waarin Rome de kerken aanmoedigde om (mannen-) koren op te richten in de parochies, die dan rondom de organist op het hoogzaal opgesteld stonden. De “Caecilianen”, zoals ze soms genoemd werden, zongen gregoriaanse gezangen in nieuwe zettingen, en werden daarbij ondersteund door het orgel. De lage basnoten werden gespeeld met de voeten op het “pédale séparée”: op de twee of meer klavieren kon de organist afwisselend hard of zacht spelen, naargelang het koor of de priester zong. Dat was de nieuwe functie van het kerkorgel, en om die reden werden op enkele decennia tijd honderden hoogzalen en orgels grondig vertimmerd, ofwel nieuw gebouwd.

Waar vroeger op de meeste hoogzalen nauwelijks plaats was voor de organist — we laten de grote orkesthoogzalen van de kathedralen buiten beschouwing — moest en zou elk dorp een groot hoogzaal krijgen zodat het koor ruimte kreeg. Als er een nieuw orgel gebouwd werd, dan werd het achtervenster vrijgehouden, zodat er licht op de partituren viel. De orgelkasten stonden dan links en rechts opgesteld, en de transmissies liepen onder de vloer door. Door de nieuwe pneumatische tracturen was afstand geen probleem meer, en kon de speeltafel geheel los staan, zodat de zangers rondom de organist konden plaatsnemen.

Er ontstond een echt sociaal leven op het hoogzaal en rondom het koor. Het kerkkoor werd een echte vereniging, compleet met “teerfeesten”, uitstappen en zangwedstrijden die allang niet meer bestaan, maar waarvan de trofeeën nog steeds tussen de frontpijpen als stille getuigen staan. Nog op veel hoogzalen hangen er foto's uit die “gouden hoogzaaltijd”, waarop tientallen piekfijn uitgedoste zangers prijken waarvan de meesten ondertussen al lang gestorven zijn.

Boven — Een gravure naar het schilderij “De orgelrepetitie” (ca. 1885) van de Franse schilder Henri Lerolle.

Links — De Belgisch-Franse organist César Franck aan de speeltafel van de Saint-Clothildekerk in Parijs.

Rechts — Portret van een strenge orgelmeester. Jaak-Nikolaas Lemmens, afkomstig uit Zoerle-Parwijs, die wereldwijd aanzien genoot als organist, componist en pedagoog.

Twee ansichtkaarten van de Blauwbergse kerk. De kerk dateert uit 1860, de eerste klok werd in de dertig meter hoge toren gehesen in 1861 — peter en meter waren de prins en prinses de Merode, die de grond voor de kerk en pastorie (links) hadden geschonken. De overige percelen verkochten ze aan de nieuwe dorpsbewoners. De foto's dateren van voor 1935, toen de zijbeuken werden bijgebouwd.

“Mijn orgel is mijn orkest”

Het orgel was in de 19de dus een heel ander instrument geworden. Het had weliswaar nog steeds pijpen. De organist speelde nog steeds in zijn eentje met de handen de melodie en de akkoorden, en met de voeten de basnoten, maar het instrument had een compleet nieuwe en dubbele rol gekregen: enerzijds als begeleider van de zang, anderzijds als solist die romantische, symfonische muziek moest vertolken.

Er werd nauwelijks of geen Bach op gespeeld; deze meester van de barok was echt uit de tijd, al probeerde o.a. onze streekgenoot Jaak-Nikolaas Lemmens uit Zoerle-Parwijs tot in Parijs daar verandering in te brengen. Het grote publiek was gek van de bewerkingen (transcripties) die de organisten maakten van populaire operadeuntjes. Daarnaast stond een hele generatie nieuwe componisten op die meesterwerken maakten die tot op heden nog uitgevoerd worden.

Voorals in Parijs bloeide de orgelmuziek. Elke grote kerk had een goede organist, die vaak erg bekend was zoals Franck, Vierne en Widor. Ze componeerden indrukwekkende werken die ze als “sortie” of “meditatie” tijdens de diensten uitvoerden, en ze gaven concerten in binnen- en buitenland. Er was een kruisbestuiving ontstaan tussen de componisten en de orgelbouwers. Vooral de meester-orgelbouwer Cavaillé-Coll kon de instrumenten leveren die de uit België afkomstige César Frank nodig had. “Mijn orgel is mijn orkest”, zou de laatste gezegd hebben. Deze *one-liner* geeft in ieder geval bondig weer dat eind negentiende eeuw het orgel een ander instrument geworden was. Dit had gevolgen tot in Blauwberg.

Blauwberg

De kerk van Blauwberg werd gebouwd in het jaar 1860, en dat gebeurde niet op een van de plaatsen waar de twee “rivaliserende bevolkingsgroepen” het wilden. De bewoners van Wezel hadden al een kapelletje, en zij vonden dat de nieuwe kerk in hun gehucht hoorde te staan. Maar de bewoners van de Vispoel, meer richting Averbode gelegen, wilden dan weer de kerk op hun territorium.

Een sluwe schenking van de prins de Merode uit Westerlo bracht een salomonsoordeel. Hij schonk aan de parochie twee percelen grond: één om de kerk op te bouwen, en een ander voor de pastorie. Deze grond lag tussen de twee partijen in, en men begon te bouwen, midden in de velden. De overige percelen verkocht de prins graag aan de nieuwe bewoners, en alzo ontstond er snel een nieuwe dorpskern, samen met een nieuwe dorpslegende, waarin verhaald wordt dat de kerk op die plek gebouwd werd omdat de as van de kar met de eerste lading bakstenen er toevallig brak.

Al snel werd de kerk uitgerust met de nodige attributen om goed te kunnen functioneren. De eerste klok werd in 1861 in de dertig meter hoge toren gehesen. Peter en meter waren de prins en de prinses de Merode van Westerlo, en de klok kreeg de doopnaam “Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen”, net

Devis, voor het maken van een nieuw Orgel
 door de gebroeders D'Hondt Orgelmakers
 te Wolschoten. voor de kerk van
Blauberg

Samenstelling der Orgel
 Het Orgel zal bevatten 16 spelen
 Twee klavieren 56 toetsen
 1 voet klavier (Pedal) Separe 27 toetsen
 1 blaasbalg met in en uitwaarsche plooi
 Expression
 Pedalen voor Accouplementen en Combinato

De spelen zullen zijn als volgt
 Groot Orgel van ut tot sol. Pedal van ut tot sol

1 ^{ste}	Bourdon	16 voet	9"	Salicional	8 voet
2 ^e	Montre	8 "	10"	Bourdon	8 "
3 ^e	Flûte Harmonique	8 "	11"	Voix Céleste	8 "
4 ^e	Viol de Gambe	8 "	12"	Dolce	8 "
5 ^e	Prestant	4 "	13"	Flûte	4 "
6 ^e	Doublette	2 "	14"	Basson-Hautbois	8 "
7 ^e	Pourpoint	3 rangen			
8 ^e	Crompette	8 "			

Pedal Separe par transmission
 15. Sousbasse ... 16 voet
 16. Pedal de Flûte 8 voet

als de kerk. Deze naam was toen erg in, en verwijst naar het recente mirakel in Lourdes (1858), waar Maria aan Bernadette Soubirous verscheen die verklaarde dat zij de Onbevleete Ontvangenis was. Tien jaar later werd de paus onfeilbaar verklaard; de kerk van Rome had een nieuw elan gevonden, en stevende zelfverzekerd een nieuwe toekomst tegemoet.

Blauberg deed op zijn bescheiden wijze mee, en kocht in 1861 een tweede klok. De dood- en paasklokken galmden nu van Wezel tot aan de Vispoel. In hetzelfde jaar werden er kerkstoelen gekocht. De kerk ging het leven van de mensen meer een meer beheersen, men moest met Pasen ter communie gaan, en in hetzelfde jaar werd de eerste communiebank gekocht, met schrikwekkende beeltenissen van een sissende slang en de apocalyps — de brave zielen van Blauberg mochten niet vergeten dat de hel in het verschiet lag. Biechtstoelen werden vervolgens aangeschaft, en daar bleef het voorlopig bij. Het geld was op.

Meer dan dertig jaar bleef het kerkinterieur zoals het was. De jaren 1890 betekenden een tweede boom voor de Blaubergse kerk. Het begon in 1894, toen er kleurige glasramen in de kerk werden geplaatst. In 1896 volgden twee nieuwe biechtstoelen. In hetzelfde jaar werd de Blaubergse fanfare opgericht, zij het voorlopig zonder instrumenten. Uit financiële overwegingen besloot men de eerste tien jaar alleen maar te zingen. In 1897 was het tijd voor een orgel.

Nieuw orgel in Blauberg

Op 28 augustus 1897 ondertekende Jan-Baptist D'Hondt het contract, op zijn Frans "devis" genaamd, voor de bouw van een nieuw orgel in de kerk van "Blauberg". Op vier bladzijden foliopapier beschrijft D'Hondt in detail hoe het orgel er zou gaan uitzien, zoals een echt contract betaamt.

Het begint met een korte samenvatting, die meteen een beeld geeft van de grootte van het instrument: zestien spelen (registers), twee klavieren met 56 toetsen, een voetklavier met 27 toetsen, een blaasbalg, enzovoort. Dan volgt er een opsomming van de zestien registers.

Een orgel is op zich een star instrument. Op een piano kan je, naargelang je hard of zacht een toets aanslaat, luider of zachter spelen. Bij een orgel niet. Als je luider wilt spelen, moet je meer registers opentrekken. Op romantische orgels, zoals in Blauberg, kan je de dynamiek ook veranderen door de zweldeuren (zie foto achter op deze brochure) met een voetpedaal te openen of te sluiten.

Een kenner kan uit de lijst van de registers opmaken welke klanken hij kan verwachten. De namen *Viole de Gambe* 8', *Salicional* 8', *Voix Céleste* 8' en *Dolce* 8' wijzen er op dat dit een volbloed 19de-eeuws, romantisch orgel is. Deze pijpen hebben een nauwe diameter, en geven een strijkende klank. Vandaar dat ze "strijkers" genoemd worden. Strijkers *intoneren* — de klank er aan geven — is erg moeilijk, maar Jan-Baptist was er erg bedreven in en intoneerde ze erg sterk, allesbehalve zeemzoet zoals toen vaak gebeurde.

De cijfers achter de registernamen wijzen op de lengte van de grootste pijp van elk register, uitgedrukt in voet, dat is circa dertig centimeter. De strijkers zijn alle vier achtvoeten, de grootste pijpen zijn dus 2,40 meter lang. De *Flûte*

Pedales de Combinaisons

- 1ste Coppeling groot Orgel aan Pedaal
- 2de idem aan Recit
- 3de idem Recit aan groot Orgel
- 4de Expression a Basculle voor de 2 Klavieren
- 5de Crumblants van Recit

Blasery

Om de Orgel van baren noodigen wind te voorzien zal er een blaasbaly gemaakt worden, met in en uit warste pluin, groot genoeg om alle spelen behoort te voeden, met 2 pompen eenen op groote van 950 met breed op 2,00 met lang welke met 2 pedals in beweging gebracht worden.

Klavieren

De klavieren zullen gemaakt worden in eiken hout, goed droog, de toetsen beplakt met besten ivoor, de rammen beplakt met polsanden, goed gepolijst.

Conrol of Spelkas

Er zal gemaakt worden een spelkas in eiken hout welke zal geplaatst worden langs den linker kant des hoograals, en kunnende bevatten de 2 klavieren met mechanismus en registratie

Hout en Stoffe pijpen

De pijpen van houte en gambe, en Basson-Hautboy zullen in Canootin gemaakt worden.

De Basse van Bourdon 16 Montre 8 en Bourdon 8 zullen in best moorsche dennen hout gemaakt worden. Al de andere pijpen in goede Orgelstof 3de ten 2de boel doch de Basse van Flute Harmonique zal met de 12 grootte van Montre 8 spreken. Zoo ook zullen de spelen van de zelfde familie uitelhanden gestoken worden.

Expression

Er zal een Expression met beweegbare deuren gemaakt worden in den hout, eenen dikte van 1/2 welke met een pedale a Basculle zal kunnen geopend of gesloten worden.

Secret en Vestem Tubulaire

De Secreten zullen zonder mechanismus door middel van kleine loode Cuusjes, in beweging gebracht worden. Zoo ook zullen de registres, door kleine kopere toetsen in werking worden gesteld. Al de deelen der Secreten, Sluistingen, Blaasbaly, Houte pijpen, Expression, enz., het welk in hout moet gemaakt worden zal (om de vochtigheid te vermijden) goed geverft en gevernist worden.

Posen der Orgel

Het Orgel zal geplaatst worden, aan de linker zijde van het hoograal. den blaasbaly van onder met de Secreten op 1,50 met er boven derwijze de hierbijzide tekening.

Prijs der Orgel

Den ondergetekende versplijst zich het Orgel te maken aan de hierna volgende conditiën.

Ook is men vrij er spelen of te laten om later bij te plaatsen.

× Voor twee nieuwe klavieren	225 fr.
Voet pedaal met abriège	125 ..
× Blaasbaly	625 ..
× Bourdon 16 voet	625 ..
× Expression	100 ..
× Montre Prestant-Doublette	450 ..
Flûte Harmonique	200 ..
Viole de Gambe	400 ..
× Trompette 8	450 ..
× Salicional	350 ..
Vois - Celeste	200 ..
× Soloe 8	200 ..
Basson-Hautbois	400 ..
× Accruten met plaatst voor 16 spelen	520 ..
Speelkas in eikenhout	30 ..
× Harmonisereen en besp. plaatsen claudespielen	50 ..
× Crescendos	40 ..

Welke som men zou betalen als volgt 1500 franken bij het aanbesteden der Orgel idem 1000 fr. wanneer het Orgel met het eerste spel opgeleverd en 3000 fr. wanneer het werk is afgemaakt. De overige 500 fr. zullen betaald worden 2 jaren na den dag der goedkeuring der Orgel en waarover men vrij mag beschikken. Indien het Orgel tusschen dit tijt verloopt door fouten des Orgelmakers of door zijn nalatigheid van zijn waarde zou verliezen doch den waarborg diend niet voor accordeeren. Ook zal het kerk bestuur gehouden zijn gedurende het harmonisereen en accordeeren der Orgel een blazer te bezorgen op hunne kost.

gedaan te Wolfslouch den 28/8 1897 J. B. D'Hondt

harmonique is ook een achtvoet, en klinkt zoals een dwarsfluit.

De Montre 8' is het basisregister van elk groot orgel, en geeft die typische orgeltoon. De Prestant 4' en Doublette 2' zijn de kleine broertjes van de Montre 8'. Zij moeten de klank sterker maken door de boventonen te benadrukken. De Fourniture III bestaat uit drie kleine pijpjes per toon, en zetten de kroon op de klank.

De Bourdon 16', de Bourdon 8' en de Flûte 4' klinken erg rond en warm, omdat er een deksel boven op de pijp zit. De geluidsgolf slaat daardoor terug, en daarom klinkt de pijp een octaaf dieper. De grootste Bourdonpijpen zijn gemaakt in hout, en zijn vierkant. De overige pijpen zijn gemaakt in een legering van tin en lood.

Register nummer 8 en 14 zijn buitenbeentjes. Hier is het niet alleen de lucht die trilt, zoals in een gewone orgelpijp of in een blokfluit, maar een stukje metaal, zoals in een accordeon. De Trompette 8' en de Basson-Hautbois 8' klinken zoals de instrumenten waar ze naar genoemd werden. Dit zijn erg gevoelige pijpen, omdat de toon verandert bij de minste temperatuurswisseling. Zelfs een vlieg die boven in de schalbek valt, en klem komt te zitten tussen tong en lepel — zo heten die onderdelen nu eenmaal — is al voldoende om de pijp het zwijgen op te leggen.

De volgende bladzijden van het contract beschrijven in detail wat er allemaal nog geleverd gaat worden. De laatste bladzijde geeft de prijslijst van de diverse delen van het orgel, wat erg ongebruikelijk was en is — meestal wordt alleen de totaalprijs vermeld. Misschien wilde D'Hondt de kerkfabriek de mogelijkheid geven om, indien de totaalsom van 5.010 frank niet ineens betaald kon worden, het orgel in diverse fasen te laten afwerken, gespreid over enkele jaren.

De laatste zin van het contract was gebruikelijk in de tijd toen er nog geen elektrische ventilatoren bestonden: "Ook zal het kerkbestuur gehouden zijn gedurende het harmoniseeren en accordeeren den orgel een blazer te bezorgen op hunne kost." Deze brave man kon dan wekenlang op de twee trappers gaan staan pompen, op de "blazerij" zoals D'Hondt het noemt. De orgelmaker die dit "devis" neerpende moet erg in zijn nopjes geweest zijn toen hij klaar was, want hij zette onderaan zijn handtekening nog drie krulletjes.

Het contract werd eerder toevallig in de pastorie gevonden eind augustus 2009. Het zat wat verloren tussen een dikke bundel privécorrespondentie van een Tongelse pater uit de jaren... 1840, dus nog voor de kerk of zelfs de parochie bestond.

Er is weinig of niets geweten over het begin van de carrière van dit orgel. Waarschijnlijk werd het regelmatig gestemd en als het nodig was hersteld. Iemand die dat wilt navorsen kan dit gaan doen in het KADOC in Leuven, waar de archieven van Pels en D'Hondt geplaatst werden, en voor onderzoek beschikbaar zijn.

Pater Titus Timmerman van de abdij van Tongerlo aan de orgelklavieren, met achter hem de koster, Vital Van Looy. Pater Titus was organist, muzikleraar en een gekend figuur in de orgelwereld. Hij gaf jarenlang het orgeltijdschrift "De Praestant" uit en organiseerde talloze concerten. Tijdens zijn laatste levensjaren mocht hij de restauratiewerkzaamheden aan het Antwerpse kathedraalorgel opvolgen.

Toen zaten de kerken nog vol, en de vrouwen kenden hun plaats: links. (De mannen kenden trouwens ook hun plaats: rechts. Het zou overigens nog tot ver na het concilie duren voor de eerste mannen aan de "vrouwenkant" durfden te gaan zitten.)

Theofiel Van Braeckel uit Wolfsdonk was beter bekend als "Fil van de Wender" en werkte jarenlang als orgelmaker bij Gerard D'Hondt, vervolgens bij diens opvolger Bernard Pels. Hier past hij de pijpen op de windlade van het Blaubeurgse orgel.

Uit het fotoalbum van de Blaubeurgse onderwijzer Marcel Thiels, verwoed fotograaf en verzamelaar van oude foto's van Blaubeurg.

Foto's gemaakt ter gelegenheid van "Honderd jaar Blaubeurg" in 1960. Heel de kerk werd gepoetst; zelfs het orgel werd onder handen genomen. Alle pijpen moesten er uit, ze werden ontstoft en weer gestemd.

Zicht op het altaar vanuit het orgel.

“Wij hebben hooger gezegd, dat de gebroeders D’Hondt niet alleen goed werken, maar ook goedkoop. Hoe kunnen zij dat? Vooreerst, zij stellen zich tevreden met een matig loon voor hunnen arbeid. Vervolgens, op den buiten gevestigd zijnde, hebben zij geene stadsche rechten of patenten te betalen, welk voorrecht aanzienlijk genoeg is om vermeld te worden. Eindelijk, zij werken eigenhandig, gebroeders ondereen, waarvan elks belang het algemeen voordeel en nut is.”

[D’Hondt-reclamebrochure 1895]

Gebroeders ondereen

Jan-Baptist D’Hondt werkte in de beginjaren samen met zijn jongere broers August en Fransooi, al bleef hij wel de baas en tekende hij zelf alle stukken. Naast zijn eigen naam, vermeldt hij vaak “Gebroeders D’Hondt” in zijn publiciteit. Naar waarheid natuurlijk, maar misschien ook wel om zijn klein bedrijfje wat meer grandeur te geven.

August D’Hondt blijft in Wolfsdonk werken tot rond de eeuwwisseling. Dan begint hij voor eigen rekening in Kessel-Lo, en zal in en rond Leuven een dertigtal orgels herstellen, en enkele nieuwe bouwen.

Fransooi D’Hondt, veertien jaar jonger dan Jan-Baptist, blijft tot 1908 bij zijn broer in Wolfsdonk werken. Dan volgt hij zijn vrouw die als regentes werd aangesteld in Beaumont, in Henegouwen. Hij start er een klein bedrijfje op, en werkte in het begin als onderaannemer voor zijn oudste broer. Zo maakte hij in Henegouwen de speeltafel voor het nieuwe orgel in Zoutleeuw, dat Jan-Baptist bouwde in 1908. Het is het grootste orgel van de eerste generatie D’Hondt.

Bronnen

AUDSLEY G.A., *The Art of Organbuilding*, New York, 1905
COUWENBERGH H.V., *L’orgue ancien et moderne*, Lier, 1888
HELSEN Marcel, *De geschiedenis van de kerk van Blauberg* [onuitgegeven], Blauberg, 2009
PELS Gerard, *De orgelmakers D’Hondt*, Herselt, 1986
VAN OSTA Jozef & BIELEN Jos, *De orgels in de Abdij van Averbode*, Averbode, 2002

Illustraties

Foto’s Gerard Pels (blz. 1, 12, 28), archief Pels-D’Hondt (2, 4, 6 b., 8, 14 l.o.), collectie Luk Bastiaens (6 o., 8 r.o.), foto Jef Van Osta (10), collectie Agnes Armstrong (14 b.), collectie Marcel Thiels (16), archief parochie Blauberg (18, 20, 21, 22), foto’s Marcel Thiels (24, 25).

Deze brochure werd uitgegeven in samenwerking met de Heemkundige Kring Herselt ter gelegenheid van de herinspelings van het Jan-Baptist D’Hondtorgel in de Onze-Lieve Vrouwekerk Onbevlekt Ontvangen op zondag 20 september 2009.

Op voorgaande bladzijden ziet u dat dit orgel in 1960, ter gelegenheid van honderd jaar parochie Blauberg, door de abdiorganist van Tongerlo werd bespeeld. Toen werd ook het orgel grondig schoongemaakt. De medewerkers van Gerard D’Hondt, zoon en opvolger van Jan-Baptist, haalden al het stof, de insecten, de dode vogels en de vleermuizen uit de pijpen, en het orgel klonk weer even fris als in 1897.

Gerard D’Hondts schoonzoon en opvolger Bernard Pels liet zijn medewerkers in 1963 een nieuwe orgelventilator en blaasbalg plaatsen. Zelf heeft ondergetekende het orgel nog eens bespeeld, in 1985. Toen waren er al diverse mankementen aan, maar het viel op dat dit orgel een interessante, stevige klank had. Alleen was het pneumatische systeem erg versleten.

In 2006 zag ik het orgel weer terug. De kerkfabriek had gevraagd het orgel “even te herstellen”. Bij aankomst moest ik echter constateren dat de zaak hopeloos was. Het ingenieuze pneumatische systeem van mijn overgrootvader was niet gemaakt om gemakkelijk hersteld te worden. Een renovatie was de enige oplossing.

Met pijn in het hart hebben we moeten besluiten dat herstellen van de bestaande technologie duurder zou zijn dan renovatie. Het terugkeren van dezelfde mankementen — pijpen die niet spelen, ofwel blijven fluiten — zouden over enige jaren weer opduiken. We besloten om, in de geest van de oorspronkelijke bouwer, het meest moderne systeem te gebruiken, namelijk een elektrische, digitale sturing met klassieke “sleepladen” waar de pijpen op staan. Als de organist op een toets drukt gaat er een elektrisch signaal naar het orgel, en wordt het ventiel onder de pijp met een magneet opengetrokken. Dit systeem is onverwoestbaar; sleepladen worden al meer dan vijfhonderd jaar gebouwd en gaan eeuwen mee.

Er werd een nieuwe speeltafel gemaakt, bijna gelijkvormig aan de oude. Het prestigieuze Muziekinstrumentenmuseum van Brussel wil de oude graag tentoonstellen in het “atelier van orgelbouwer Gerard D’Hondt”, dat zij er willen inrichten met oude onderdelen en gereedschappen uit Herselt. De nieuwe speeltafel werd beneden in de kerk geplaatst. De organist en het koor hoeven de moeilijke trap niet meer op te klimmen.

Het orgel is klaar om ingespeeld te worden. Het klinkt krachtig als men tussen de pijpen staat, en dat moet ook wel, omdat het instrument in een nis staat. De dikke muren houden veel klank tegen. Toen Jan-Baptist D’Hondt dit orgel in 1898 intoneerde was de kerk een stuk kleiner — de zijbeuken werden pas in 1935 toegevoegd — en het orgel moest dus minder ruimte vullen met klank. De anekdote wil dat “Tistjen den orgelmaker” af en toe driftig kon zijn, en een orgelpijp die niet meewilde in een furie in de kerk wierp, wat niet bevorderlijk is voor de klank, want zo’n loden pijp zakt dan gewoon in elkaar. Maar het is juist het felle karakter dat hij ook in zijn orgelklank legde, dat dit instrument zo uniek maakt.

Herselt, 11 september 2009
Gerard Pels, orgelbouwer

De publicatie van deze brochure werd mogelijk gemaakt door steun van de Provincie Antwerpen.

